

cidli Eblak el-Esedî, Eclah ez-Zühri, Ur-ve b. Zeyd el-Esedî Cähiliye devrinin ün-lü arrâflarındandır. İslâm döneminde de eskisi kadar olmasa bile arrâflara rastlanır. Bunlara daha çok kayıp eşya hakkında bilgi almak üzere başvuruldu. İlâç ve tedavi konusunda da arrâflardan faydalanılırdı.

Kur'an'da arrâftan söz edilmez. Hz. Peygamber'den arrâf hakkında iki farklı hüküm ihtiva eden rivayetler vardır. Bunların birinde arrâf adı doğrudan geçmemekte, sadece arrâfın tarifine uyan muhaddes kelimesi yer almaktadır. Geçmiş milletler içinde peygamber olmadıkları halde tahmin ve zanları gerçekleştiren muhaddesün denilen kişiler bulunduğunu ve ümmeti içinde böyleleri varsa Ömer'in bunlardan biri olması gerektiğini belirten (*Müsne'd*, VI, 55; Buhârî, "Fezâ'ilü's-şahâbe", 6, "Enbiyâ", 54; Müslim, "Fezâ'ilü's-şahâbe", 23) Hz. Peygamber'in, bu hadisteki muhaddes ile arrâfı kastettiği kabul edilmektedir (Taşköprizâde, I, 357). Bu ifadelerden, Hz. Peygamber'in karinelere dayanarak gelecek hakkında tahminlerde bulunmayı tasvip ettiği anlaşılmaktadır. Kâhin veya arrâfa itibar ederek bunları tasdik edenlerin Muhammed'e indirilen inkâr etmiş sayılacaklarını, namazlarının kırk gün kabul edilmeyeceğini ve cennete giremeyeceklerini bildiren (*Müsne'd*, II, 429; III, 14; IV, 68; V, 380; Müslim, "Selâm", 125; Ebû Dâvûd, "Tıb", 21; İbn Mâce, "Tahâret", 122; Tirmizî, "Tahâret", 102) diğer hadislerde arrâf, kâhinle eş anlamda kullanılmış ve bunların hiçbir de-lile dayanmayan gaybı bilme iddiaları reddedilmiştir. Kaynaklarda Cähiliye devrindeki arrâflıkla (irâfe) ilgili olarak nakledilen bilgiler, daha çok bu ikinci türden hadislerde kâhinle eş anlamda kullanılan arrâfa aittir. Su dolu bardağa, güneşe, billür parçasına bakarak, remil atıp secili ve kafiyeli sözler söyleyerek gaipten haber vermeleri de bunu göstermektedir (bk. KÂHİN).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "arîf" md.; İbnü'l-Esir, *en-Nihâye*, "arrâf" md.; *Lisânü'l-'Arâb*, "arrâf" md.; *Tâcü'l-'arûs*, "arrâf" md.; *Müsne'd*, II, 429; III, 14; IV, 68; V, 380; VI, 55; Buhârî, "Fezâ'ilü's-şahâbe", 6, "Enbiyâ", 54; Müslim, "Fezâ'ilü's-şahâbe", 23, "Selâm", 125; İbn Mâce, "Tahâret", 122; Ebû Dâvûd, "Tıb", 21; Tirmizî, "Tahâret", 102; Mâverdi, *A'lâmü'n-nübüvve*, Bağdad 1319, s. 119-120; Nevevî, *Şerhu Müslim (İrşâdû's-sârî içinde)*, Bulak 1304-1306 — Beyrut, ts. (Dâru İhyâit-türâsî'l-Arabî), IX, 70, 74; İbn Haldûn, *Mukad-dime*, Kahire, ts. (Dârü's-Şa'b), s. 97, 99; Aynî, *Umdetü'l-kârî*, Kahire 1392/1972, XIII, 110; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1131; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, I, 357-359; Siddik Hasan Han, *Ebcedü'l-'ulûm*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Kütübî'l-il-miyye), II, 454; Elmalılı, *Hak Dini*, VIII, 5343; Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, *Bulâğu'l-ereb*, III, 307-313; C. Zeydan, *Târîh*, III, 19-21; Cevad Ali, *el-Mufaşşal*, VI, 772-774; A. S. Tritton, "Arrâf", *El² (Ing.)*, I, 659-660.

AHMET SAİM KILAVUZ

ARRÂKIYYE

(المراقية)

Şazelîyye tarikatının
Muhammed b. Arrâk'a
(ö. 933/1526)

nisbet edilen bir kolu

(bk. İBN ARRÂK, Muhammed b. Ali).

ARRÂN

(اران)

Ortaçağ'da
Doğu Kafkasya'da bir bölge.

Kür ve Aras nehirleri arasında yer alan Arrân'ın kuzeyinde Şirvan ve Şekî, güneyinde İrmîniye ve Azerbaycan, güneydoğusunda ise Mugan vardır. Eski Yunan ve Romalılar devrinde Albania adı verilen bölge müslümanlar tarafından fethedildikten sonra Arrân (Errân) adını almıştır. İbn Havkal, Kür nehrinin kuzey ve güneyinde olmak üzere iki Arrân'dan (Arrâneyn) bahseder. İslâm coğrafyacıları başlangıçta kelimeye Arapça

görünümü vermek için er-Rân (الران) şeklinde kaydettikleri bölgeye iki nehir arasında yer aldığı için Beyne'n-nehreyn de demişlerdir. İslâm öncesi devirde Kafkas Albaniası'nın merkezini teşkil eden Arrân aslında bütün Doğu Trans Kafkasya'yı içine alır. III. yüzyıla kadar bölgenin merkezi, Karasu'nun iki kolunun birleştiği yerde kurulmuş olan Kabele idi. VI. yüzyılda ise Sâsânî Hükümdarı I. Kubâd'ın Hunlar'a karşı tahkim ettiği Berdea şehri merkez oldu.

Bölge İslâm fetihleri sırasında, Sâsânî soyundan geldiklerini iddia eden Mihran ailesi tarafından idare edilmekteydi. Arrânşah (Arapça kaynaklarda yanlışlıkla Lîrânşah) unvanını kullanan bu ailenin VII. yüzyıldaki en meşhur simaları Varaz Grigor, oğlu Juanşir ve Varaz Trdat idi. Hz. Ömer'in hilâfetine son zamanlarında bölgeye başlayan İslâm akınları Hz. Osman devrinde de devam etmiş ve Selmân b. Rebîa el-Bâhilî ile Habîb b. Mesleme idaresindeki İslâm orduları Arrân'ın başşehri Berdea'yı fethetmişlerdir (24/645). Berdea bu tarihten itibaren müslümanların o yöredeki en müstahkem şehri olma vasfını daima korumuştur. Arrân'ın Beylekân, Şemkür ve Kabele gibi şehirleri Derbent ve Hazarlar'ın hâkimiyetindeki topraklara yapılan akınlarda bir üs vazifesi gördü. Muâviye devrinde bölgede İslâm hâkimiyeti sağlandı. Bölge bir ara Hazarlar tarafından zaptedildiyse de Mervân b. Muhammed'in valiliği sırasında Hazarlar mağlûp edilerek tekrar İslâm hâkimiyeti altına alındı. Bu dönemde Arrân'ın sınırları Derbent ve Şemahi'den Aras kıyılarına kadar uzanıyordu. Tiflis de Arrân'a dahildi.

Arrân'ın yönetimi fetihten sonra yıllık haraç karşılığında Mihrânîler'e mensup mahallî prenslere bırakıldı. VII. yüzyılın sonlarında bölgeye hâkim olan I. Varaz Trdat (ö. 705) Emevîler'e, Hazarlar'a ve Bizanslılar'a haraç ödüyordu ki bu durum muhtemelen II. Justinianus ile Halife Abdülmelik b. Mervân arasında 685'te yapılan bir anlaşmaya dayanıyordu. Bu anlaşma gereğince İrmîniye ve Arrân'ın haracı taraflar arasında paylaşılacaktı.

Sâsânîler'in Arrân valisi Mihrân'ın soyundan gelen son Arrân prensi (batrik, patricius) Varaz Trdat 207'de (822-23) öldürülünce Şekî'nin Ermeni valisi Sehl b. Simbat bütün Arrân'ı hâkimiyeti altına aldı. Bu dönemde bölge Bâbek el-Hürremî'nin isyanına sahne oldu. Sehl b.

Arrân'da
Abbâsî Halifesi
Ebû Ca'fer
el-Mansûr'un oğlu
Mehdî adına
basılmış
152 (769) tarihli
gümüş sikke
(İstanbul
Arkeoloji Müzesi,
Teşhir, nr. 181)

Simbat Bâbek'i yakalatıp Halife Mu'tasım'a teslim etti (838) ve Abbâsiler nezdinde itibar kazandı. IX. yüzyılın ortalarında Halife Mütevekkil'in İrmîniye valisi Boğa el-Kebîr (Büyük Boğa) yöre halkını İslâm'a davet yolunda önemli faaliyetlerde bulundu, muhtelif mahallî Arrân prensleri Bağdat ve Sâmerâ'ya gönderildi. Fakat 247'de (861-62) Abbâsiler bölgede Bagratunî hânedanından Aşût'un (Aşot) hâkimiyetini tanıdılar ve Aşût 272'de (885-86) kral unvanını aldı. Daha sonra Abbâsî hâkimiyeti giderek zayıfladı ve bölge Sâcoğulları hânedanının eline geçti. X. yüzyılda Deylemlî Müsâfirler (916-1090) Arrân'a hâkim oldular. Bu dönemde Ruslar tarafından tahrip edilen (332/943-44) başşehir Berdea önemini kaybetmeye başladı ve Erdebil-Berdea ticaret yolu üzerindeki Beylekân Arrân'ın merkezi oldu. Bir müddet sonra Tebriz'de hüküm süren Ravvâdî ailesi burada kontrolü ele geçirdi. Bölge X. yüzyılda Şeddâdîler'in (951-1075) eline geçti ve XI. yüzyılın başlarına kadar onların hâkimiyetinde kaldı. Şeddâdîler 970'ten itibaren Arrân'ın mahallî hâkimlerini sıkıştırmaya başlayınca onlar Ravvâdîler'le akrabalık kurarak durumlarını korumaya çalıştılar da bir süre sonra bölge tamamen Şeddâdîler'in nüfuzu altına girdi.

XI. yüzyılın ortalarında Selçuklular Doğu Kafkasya'da kontrolü ele geçirdiler. Tuğrul Bey 1054'te Azerbaycan ve Arrân'a gelerek mahallî hânedanları itaat altına aldı. Alparslan 1064'te Arrân'ı fethetti. Alanlar 1067'de Şeddâdî topraklarına girdiler, Gürcü Kralı Bağrat ile birleşerek Arrân'ı istilâ ettiler ve her tarafı yağmaladılar. Alparslan 1067'de Arrân'a gelince Şeddâdî Emîri Ebû'l-Esvar ölmüş yerine oğlu Fazl geçmişti. Fazl sultanı karşılayıp itaat arzetti, o da Fazl'a hil'at verdi. Sultan Alparslan ikinci Kafkasya seferinden döndükten sonra Gürcü Kralı Bağrat, Şeddâdî Emîri Fazl üzerine asker sevketti. Fazl kaçtığı için ondan ümit kesen Arrân halkı yerine kardeşi Aşût b. Şâvur'u emîr seçti. Bunun üzerine Alparslan Emîr Savtegin'i tekrar bölgeye gönderdi (Eylül 1068). Sultan Melikşah 468'de (1075-76) Emîr Savtegin'i Azerbaycan ve Arrân valisi tayin etti ve bölgedeki Şeddâdî hâkimiyetine son verdi. Arrân bu tarihten itibaren yoğun bir Türkmen muhaceretine sahne oldu. Oğuzlar Arrân'ın bütün ova, dağ, nahiye ve kalelerine yerleştikten sonra Gence tam bir Türkmen şehri ha-

line geldi. Sultan Melikşah Arrân ile Azerbaycan'ı Kutbüddin İsmâil b. Yâkûtî'ye iktâ* etti. Kutbüddin İsmâil 1093'te öldürülünceye kadar melik sıfatıyla bölgeyi idare etti.

Selçuklu Sultanı Berkyaruk, Gence ve çevresini kardeşi Muhammed Tapar'a iktâ etti ve onu atabegi Kutluğ Tegin ile beraber oraya gönderdi. Ancak Muhammed Tapar bir müddet sonra atabegini öldürerek isyan etti ve bütün Arrân'a hâkim oldu. Sultan Berkyaruk ile Muhammed Tapar arasında vuku bulan üçüncü savaştan sonra yapılan anlaşmada (1102) Muhammed Tapar'a verilen yerler arasında Arrân da vardı. Muhammed Tapar hükümdar olunca (1105) Gence ve çevresini küçük oğlu Tuğrul'a iktâ etti. Sultan Muhammed Tapar'ın ölümü üzerine Sultan Sencer Arrân'ı Irak Selçuklularına bıraktı. 1140'ta Mesud'un oğlu Melikşah'ın atabegi Çavlı Candar, Arrân ve Azerbaycan'a hâkim oldu. Sultan Mesud Atabeg İldeniz'i Arrân valisi tayin etti. Gürcü saldırılarına başarıyla karşı koyan İldeniz daha sonra bağımsızlığını ilân ederek Azerbaycan Atabegleri (İldenizliler) adıyla bir hânedan kurdu (1137-1225). İldeniz devrinde Arrân idarî açıdan Azerbaycan'a dahildi. Bölge daha sonra Hârizmşahlar ve İlhanlılar tarafından zaptedildi. Hârizmşahlar devrinde Arrân'a "Türkmen yığınağı" (Muh-teşedü't-Türkmân) denilirdi. Moğollar 1221'de Beylekân'ı yağmaladılar. Bu tarihten itibaren Gence önem kazanmaya başladı ve bölgenin merkezi oldu. Arrân Ögedey zamanında Melik Sadreddin tarafından yönetildi. Hasan-ı Büzürgün kardeşi Eşref 1344'te Arrân ile Azerbaycan'ı nüfuz sahasına dahil etti. Timur Arrân'ı istilâ edince Beylekân'da bazı imar faaliyetlerinde bulundu ve Aras nehrinden kanallarla şehre su getirtti; bölgenin idaresini de Mirza Ömer'e verdi.

Arrân'ın güneyi bugün Karabağ adıyla Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti içinde otonom bir bölge oluşturmaktadır. Arrân adı ise bölgenin Moğollar devrinde tamamen Türkleşmesine paralel olarak terk edilmiş olup artık kullanılmamaktadır. Bölgenin söz konusu devirden sonraki tarihi Azerbaycan'ın tarihiyle iç içedir.

Arrân hakkında birkaç müstakil eser kaleme alınmıştır. Bunlardan biri Berde'nin *Târîh-i Arrân*'i, diğeri de Mes'ûd b. Nâmdâr'ın Büyük Selçuklu Sultanı Berkyaruk zamanında (1092-1104) yazdığı *Münşe'ât-ı Arrân*'dir. Arrân'ın es-

ki merkezi Berdea'nın harabeleri bugün Berde köyü yakınlarındadır. Şair Gence'li Nizâmî'nin mezarı buradadır. Sultan Sencer'in veziri Ahmed-i Kâşî, Arrân'da bir dârüşşifa ve medrese yaptırmıştır. İslâm coğrafyacıları Berdea, Beylekân, Gence ve Şemkür'deki (Mütevekkiliye) ziraî ve ticarî faaliyetler hakkında bilgi verir ve Arrân'ın en güzel İslâm ülkelerinden biri olduğunu söylerler (ayrıca bk. AZERBAIJAN; GENCE; KARABAĞ).

BİBLİYOGRAFYA :

Belâzûrî, *Fütûhu'l-büldân* (trc. Mustafa Fayda), İstanbul 1987, s. 278, 279, 284, 290-291, 294-297, 300-301; İbn Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-memâlik*, s. 122, 174; İbnü'l-Fakih, *Kitâbü'l-Büldân* (nşr. M. J. de Goeje), Leiden 1967, s. 286-288, 291-293, 296; Râvendî, *Râhatü's-sudûr* (trc. Ahmed Ateş), Ankara 1957-60, I, 227, 228, 232, 233; II, 274, 312, 333; Cüveynî, *Târîh-i Cihân-güşây* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1988, II, 126, 134, 194, 207, 209, 212; III, 3, 4, 8, 129, 143, 144; Kazvîni, *Âşârü'l-bilâd*, Beyrut 1969, s. 284, 412, 495, 507, 513, 522-523; Reşîdüddin, *Câmî'u't-tevârîh* (nşr. Ahmed Ateş), Ankara 1960, s. 126-128, 130, 163; *Hudûdü'l-'âlem* (Minorsky), s. 67, 77, 142, 156; Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-ahbâr*, İstanbul 1286, II, 506, vd.; B. Spuler, *Iran Moğolları* (trc. Cemal Köprülü), Ankara 1957, s. 40, 60, 152, 309, 336, 351, 363, 364, 367, 372, 385, 386; G. Le Strange, *The Lands of Eastern Caliphate*, London 1966, s. 176-179; W. Madelung, "The Minor Dynasties of Northern Iran", *CHIr.*, IV, 226, 227, 239, 241, 243, 248; Ghulam Rabbani Aziz, *A Short History of the Khwarazmshahs*, Karachi 1978, s. 68, 92, 162, 169-170; Bosworth, *İslâm Devletleri Tarihi*, s. 109-110, 114-116, 156; a.mlf., "İldeñizids", *El²* (İng.), III, 1110-1113; a.mlf., "Arrân", *Elr.*, II, 520-522; M. Altay Köymen, *Alp Arslan ve Zamanı*, Ankara 1983, I, 36-37; İbrahim Kafesoğlu, *Harezmşahlar Devleti Tarihi*, Ankara 1984, s. 111, 203, 205; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1984, s. 38, 42, 165, 216, 429; a.mlf., "Bâbek", *İA*, II, 172; Erdoğan Mercil, "Emir Savtegin", *TED*, VI, 1975, s. 67-69; A. Zeki Velidi Togan, "Arrân", *İA*, I, 596-598; a.mlf., "Azerbaycan", *a.e.*, II, 91-118; Mirza Bala, "Gence", *a.e.*, IV, 762-766; a.mlf., "İldeñiz", *El²* (İng.), III, 1110; Faruk Sümer, "Mes'ûd", *İA*, VIII, 135-140; E. Denison Ross, "Şeddâd", *a.e.*, XI, 381-382; R. N. Frye, "Arrân", *El²* (İng.), I, 660-661.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

ARS ISLAMICA

Amerika Birleşik Devletleri'nde yayımlanan İslâm sanatları dergisi.

Âzerî Türkleri'nden Mehmet Ağaoğlu tarafından Ann Arbor Michigan Üniversitesi Güzel Sanatlar Bölümü İslâm Sanatı Semineri ile Detroit'te Sanat Ens-